

УДК 811.161.2'367.2

Ірина Арібжанова, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ФУНКЦІЇ СЛІВ ІЗ ПОДВІЙНИМ ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Стаття присвячена проблемним питанням слів із подвійною залежністю (дуплексивам). Розглядається поняття подвійного підрядного зв'язку, типи дуплексивів за іменними опорними словами, за функцією в реченні (семантико-синтаксичними відношеннями). Поділ дуплексивів на предикативний, означальний та обставинний типи здійснено з урахуванням специфіки співвіднесеності граматичних відношень і зв'язків на рівні структури речення.

Ключові слова: граматична трійка, подвійний підрядний зв'язок, дуплексив, припідметовий дуплексив, придодатковий дуплексив, дуплексив предикативний, дуплексив означальний, дуплексив обставинний, тяжіння.

Поняття членів речення з подвійним підрядним зв'язком, що донедавна залишалося проблемою наукового теоретизування лінгвістів, нині почали вводити в описову граматику й запроваджувати в практику навчання вишівських шкіл. Однак разом із новим поняттям у навчальну літературу перейшли і його різноглуначення. Розходження стосуються, у першу чергу, питання про суть самого поняття подвійного зв'язку, розглядуваного досить широко – “на різних рівнях синтаксичного аналізу, між різними компонентами словосполучень, простих, ускладнених і складних речень, за різних синтаксичних умов і в неоднакових формах” [Кононенко : 31] або розглядуваного стосовно власне словесних зв'язків, коли в реченні одне слово формально залежить від двох – на рівні членів речення [Чеснокова 1980 : 67].

За “широкого”, “різномірного”, аналізу до подвійно залежних компонентів відносять абсолютно різні мовні факти, у тому числі з формальною одиночною залежністю аналізованого об'єкта, наприклад: члени речення, які, на думку автора, мають “двоїсте синтаксичне значення” – “атрибутивно-об'єктне” або таке, що “поєднує функції означення та обставини” (полк *Самієва*, *вогники в полі*, *вуса вгору*); прислівники “у функції обставини й означення” (*обережно ступав*, *ніяково посміхнувся*); відокремлені другорядні члени речення з “додатковими напівпредикативними

відношеннями” (*Давид, схвильований, [узявся...]; глибинним будучи і дружним, [...я] володію...*); порівняльні “звороти, які встановлюють відношення не з одним, а з двома компонентами” (*наче хмара, ворухнулись коні*) тощо [Кононенко : 31–37]. У більшості з цих випадків дослідники замінюють поняття подвійного зв’язку поняттям синкретичних відношень (фактично, ідеться про асиметрію між граматичним змістом (семантико-синтаксичними відношеннями) і граматичною формою (синтаксичним зв’язком) члена речення). Звідси таке трактування: “Найчастіше подвійний зв’язок полягає в тому, що поряд з основним відношенням між стрижневим і залежним компонентами виявляється периферійне, неспецифічне відношення, яке супроводжує і трохи зміщує перше” [Кононенко : 31]; або: члени речення з подвійною залежністю, “здебільшого від предикативного, зрідка від другорядного члена речення”, “одночасно виражають два типи семантико-синтаксичних відношень”, наприклад: “об’єктні та обставинні (об’єктно-обставинні): *Працював інженером* [ким?] – додаток, пор.: *як інженер, по-інженерному* – обставинна семантика” [Дудик : 125].

Об’єктом цього дослідження є функціональні компоненти простого речення, які формально залежать від **двох** (!) опорних для них слів, що в єдності становлять структуру на зразок *він прийшов перший (першим), його зустріли щасливим (щасливо-го), молодим він подобався всім*.

Знову ж таки, однозначної інтерпретації граматичної природи складників таких структурних трійок немає. Єдине, на чому сходяться мовознавці, це розуміння доцільності виокремлення особливого типу членів речення з подвійною залежністю, які “в усій багатоманітності їх формально-граматичних і семантичних виявлень не можуть бути включені в систему традиційно виділених членів речення” [Іваницька 1986 : 105], а отже, мають бути відмежовані від інших членів речення [Слинько 1994 : 140; Томусяк : 7, 14].

Перша розбіжність пов’язана з наданням статусу компонента з подвійною залежністю різним іменним складникам трьохслівної структури.

Відомий погляд, за яким у подвійному синтаксичному зв'язку перебувають іменникові слова: підмет, що поєднується з двома компонентами складного (подвійного) присудка – перший компонент виражений особовими формами повнозначного дієслова, другий – найчастіше власне прикметниками і дієприкметниками (*Босць стояв ошелешений* (О. Гончар)); знахідний відмінок іменника (об'єкт), що поєднується водночас із опорним дієсловом (підрядний зв'язок, форма сильного керування) та напівпредикативним прикметником (двобічний предикативний зв'язок, форма – координація) (*Ми побачили його сумним (сумного)*) [Вихованець 1993 : 33–34, 241–243; Вихованець 1992 : 71, 88–92].

І все ж, більшість лінгвістів дотримуються погляду, згідно з яким “подвійний зв'язок – це одночасне пояснення залежним словом двох стрижневих для нього слів” [Чеснокова 1980 : 67], тобто, по суті, це подвійний підрядний зв'язок. Зрозуміло, що з цих позицій словом з подвійним зв'язком (подвійно залежним словом) буде інше, ніж за попереднім поглядом, ім'я – у нашому випадку йдеться про прикметник: *Босць стояв ошелешений; Ми побачили його сумним (сумного)*. Опорні (головні) для слова з подвійним зв'язком слова – ім'я (іменник, займенник) і дієслово – між собою також перебувають у граматичному зв'язку.

Друга суперечність пов'язана з питанням обсягів імен із подвійним підрядним зв'язком.

Одні лінгвісти до них відносять імена, що залежать від дієслів та всіх інших пов'язаних із дієсловом імен – як з підметовою, так і об'єктною функцією [Чеснокова 1980; Томусяк].

Другі лінгвісти особливістю членів речення з подвійним зв'язком називають одночасне співвідношення їх з обома головними членами речення (з підметом-іменником і присудком-дієсловом), напр.: *На фронт Микола пішов ще хлопцем* (М. Мельник). *Марія оформилася секретарем* [Загнітко : 186–187].

Треті до слів із подвійним зв'язком відносять прикметникові (знахідний, родовий, орудний відмінки), прийменниково-відмінкові, іменникові (як правило, орудний відмінок) форми, що залежать від об'єкта і присудка, напр.: *Місяці війни зробили дівчину зосередженою і децю дорослішою* (Л. Дмитерко). *Я не*

думав зустріти тебе **в такій ролі** (Ю. Збанацький). *Хто мене поставив сторожею серед руїн і смутку?* (Леся Українка) [Слинько 1994 : 140–142].

Так само проблемою є питання про семантико-синтаксичні відношення слів із подвійним зв'язком (функції в структурі речення). Прийнято вважати, що подвійно залежна іменна частина мови бере участь у вираженні подвійних синтаксичних відношень – стосовно опорних імені та дієслова. Такі відношення (чи члени речення з такими відношеннями) називають контамінаційними (пор.: контамінація, лат. *contaminatio* – змішування, від *contamino* – змішую), або суміщеними, конденсованими. Так, у контамінаційних відношеннях вбачають результат поєднання атрибутивних і обставинних чи об'єктних відношень: завдяки подвійності зв'язків виражаються одночасно атрибутивні відношення за рахунок зв'язку з іменем і обставинні чи об'єктні відношення за рахунок зв'язку з дієсловом [Чеснокова : 68]. Подвійні атрибутивно-обставинні відношення позначають ознаку предмета, яка одночасно вказує на обставини, при яких спостерігається ця ознака; атрибутивно-об'єктні називають ознаку предмета, яка одночасно є об'єктом дії і виявляється тільки в результаті цієї дії [Чеснокова : 73; Загнітко : 186–187]. Указуючи на ускладнений характер речень із контамінацією синтаксичних відношень, виразників останніх кваліфікують як “компоненти із напівпредикативним (потенційно предикативним) значенням”, або “асоціативним (другоряднопредикативним) значенням” [Плющ : 142], (пор.: “вторинний присудок” – щодо залежного від об'єкта прикметника [Вихованець 1993 : 242]), і розглядають їх як “проміжну ланку між головними та другорядними членами речення” [Гомусяк : 14].

За різним змістом поняття компонента з подвійним зв'язком закріпилися і різні терміни. Досить часто використовують об'єднувальний термін “дулексив” (від лат. *duplex* – подвійний), уведений у науковий обіг Лілією Чесноковою (дослідниця ще послуговувалася терміном “дієслівно-іменний визначник”) [Чеснокова 1972 : 132–134].

Для залежного від обох опорних головних членів речення компонентів використовують терміни: “призв'язковий компо-

мент”, якщо включають його у структуру складеного іменного присудка з речовою (повнозначною) зв’язкою, що разом із призв’язковим компонентом є цілісним словосполученням (ця думка хоч і поширена в граматиці [Пешковский : 225; Шахматов : 221; Сучасна : 175], але не загальноновизнана); за іншим поглядом, припідметову сполуку дієслова із словоформою з подвійним зв’язком розглядають як розчленовану і вказують на доцільність виділення “предикативного означення” [Потебня : 122; Смагленко], “другорядного присудка” [Потебня : 378], “подвійного присудка” [Овсяннико-Куликовский : 84].

Для залежних від іменного об’єкта і дієслівного присудка дуплексивів використовують ще термін “поширювачі з двоспрямованими відношеннями” [Слинько 1994 : 140].

Визначення формально-граматичних і семантико-синтаксичних ознак реченневих компонентів із подвійним підрядним зв’язком будуємо на розумінні того, що:

1. Члени речення з подвійною залежністю виявляють зв’язки в **граматичній трійці**.

Аналіз функціональних компонентів речення не можливий поза реченням. Для зручності дослідження й опису компонентів речення вичленовують його фрагменти, які являють собою семантико-структурні поєднання слів – словосполучення: функція будь-якого слова може бути виявлена лише у граматичних відношеннях і зв’язках із іншими словами. За використання словосполучення як операційної одиниці його обсяги (дво-, три- і більшеслівність) актуалізуються залежно від потреб граматичного аналізу. Зазвичай достатньою, а отже, найоптимальнішою для аналізу є мінімальна двослівна сполука.

Подвійний підрядний зв’язок реалізується в мінімально трислівній сполуці. Ю. Шевельов дво- і трислівні словосполучення як мінімальний синтаксичний препарат, за допомогою якого найлегше виявити граматичний зв’язок, назвав **граматичною парою і трійкою** [Шевельов : 103]. За Шевельовим, трійка “буває, коли якийсь повнозначне слово заходить у повноцінний смисловий зв’язок з другим повнозначним словом тільки при тій умові, якщо приєднується до їхнього зв’язку ще й третє повно-

значне слово, хоч увесь зворот у цілому не є якимсь усталеним словосполученням. З такої трійки на перший погляд можна було б зформувати дві пари, але вони були б установлені чисто формально, бо зв'язок першого з другим тут зумовлений їхнім взаємним зв'язком з третім. Ось кілька прикладів граматичних трійок: “Його ліжко стояло *прибране*” (Неч.); “Він їхав *перший*” (Мирн.); “У неї три роки тому помер “її” та залишив купу злиднів і *три малих лобурі*” (Самч.)” [Шевельов : 103] та: “Що не кажи, а *Галя – дівчина гарна!* (Мирн.)”; “*потужні трактор і комбайн, розглянений і нерозглянений плани*” [Курс : 11, 12].

2. **Дуплексив** – термін для позначення слова з подвійним підрядним зв'язком. Дуплексив – це **поняття** слова, якому властивий один із типів підрядного **зв'язку** (подвійний, протиставлений одиночним виявам підрядності), а не члена речення (пор., напр.: означення – член речення з означальними відношеннями, присудок – член речення з предикативними відношеннями і под. – та – дуплексив – член речення з подвійним зв'язком).

3. Функції слів у реченні встановлюються на основі семантико-синтаксичних відношень цих слів до інших слів, з якими вони мають зв'язок. Функціональна специфіка дуплексива полягає у його відношенні до одного з опорних слів граматичної трійки в межах речення ([*вона*] *прийшла*¹ + *щасливою*; [*зустріли*] *її*¹ + *щасливою*) чи до речення в цілому (*дитиною* + *він любив лазити по деревах*). У синтаксичній літературі віднесеність члена до слова (одночлена) дістала кваліфікацію **прислівного** вияву підрядності, а віднесеність до речення (багаточлена) – **детермінантного** характеру зв'язку [Шведова; Вихованець 1975 : 33].

4. Функції дуплексива з прислівним характером зв'язку встановлюються в парі з опорним словом, до якого дуплексив тяжіє (1) і з яким утворює смисловий двочлен для другого опорного слова (2) трійки: *вона*² + (*прийшла*¹ *щасливою/щаслива*); *зустріли*² + (*її*¹ *щасливу/щасливою*). Особливий тип зв'язку – **тяжіння** – вивів Ю. Шевельов. У розумінні вченого тяжіння, за якого “зв'язок першого слова з другим зумовлений його зв'язком з третім”, “в основному становить собою граматичну пару з дієслова і прикметника (дієприкметника або займенника-при-

кметника), узгоджуваного з першим у числі та роді; із смислового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет у момент здійснення приписуваної йому присудком дії: *прийшов веселий, ходив замислений, слухає вдоволений*” [Курс : 11, 15].

Подвійний підрядний зв'язок властивий словам граматичної трійки типу I) *він прийшов першим (перший)* і II) *його бачили першим (першого)*. Він полягає в тому, що одне слово залежить від двох, поєднаних між собою підрядним зв'язком, опорних слів:

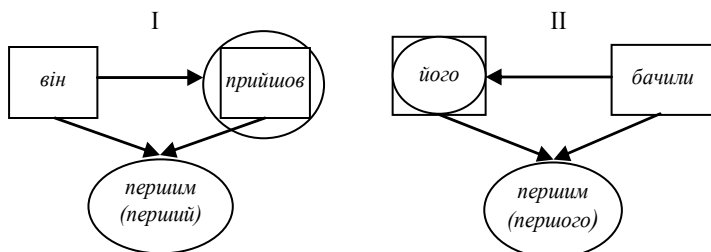

Схема 1

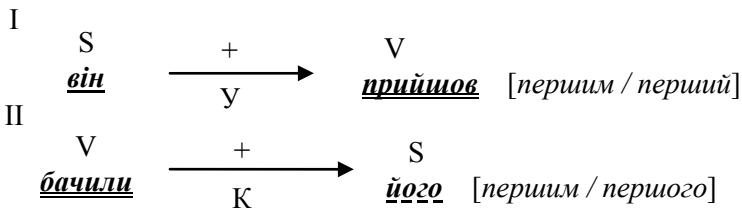
Іншими словами, подвійний зв'язок можна визначити як зв'язок залежного слова – дуплексива – зі словами граматичної пари (підрядної сполуки двох слів).

Дуплексив, окрім прикметника (прикметникового слова – власне прикметника, прикметникового займенника, дієприкметника, порядкового числівника) (а), може виражатися іменником (б) та прийменниково-іменниковою сполукою (в); опорні для дуплексива слова – компоненти граматичної пари – виражаються дієсловом та іменем (іменником, особовим займенником), на-пр.: а) *Ішов^V я^S **спраглий**^{Adj} спрагою пустель* (Л. Костенко). *Здавалося, Сива груша^S співає^V **сама**^{Adj}, аж страшно!* (М. Вінграновський). *Другого дня тато повів^V мене^S **обстриженого**^{Adj} до школи* (М. Стельмах). *Сивоок^S стояв^V у своїй десятиці **третім**^{Adj}* (П. Загребельний); б) *І ту осяйність^S я назвав^V **любов'ю**^S* (А. Мойсієнко). *Антон^S служив^V **писарем**^S колись* (Г. Тютюнник); в) *[Я^S] Іду^V в захопленні й нестямі^{PraepS}, весни розспіваної князь (Б.-І. Антонич). Та й хату^S покинули^V без догляду^{PraepS}*

(Панас Мирний) (де, V – дієслово, S – іменникове слово (власне іменник, особовий займенник), Adj – прикметникове слово, PraepS – прийменниково-іменникова сполука). Таким чином, з погляду морфологічного вираження подвійний зв'язок виявляє себе в одночасній підпорядкованості іменної частини мови дієслову та іменнику / займеннику.

Залежність дуплексива від опорних для нього дієслова та імені як компонентів граматичної пари є спільною формальною властивістю граматичних трійок.

Однак, як це видно зі Схеми 1 і наведених вище прикладів, напрямок підрядного зв'язку між іменем і дієсловом буває різним: в одних випадках дієслово залежить від імені, в інших – навпаки, ім'я залежить від дієслова. Отже, за спрямованістю підрядності між опорними дієсловом та іменем вирізняються два типи граматичної трійки. Перший тип становлять сполуки, у яких опорна пара виражена іменно-дієслівною сполукою (зі зв'язком узгодження); до другого типу належать трійки з опорною дієслівно-іменною парою (зі зв'язком керування). Окрім формальної відмінності, іменні компоненти опорної пари у трійці різняться за функцією в реченні: у першому типі – з іменно-дієслівною парою – ім'я виконує роль підмета (підметова трійка), у другому типі – з дієслівно-іменною парою – імені властива функція додатка (додаткова трійка); дієслово в обох типах є присудковим членом:

(Тут і далі: У – узгодження, нУ – неповне узгодження,
К – керування, П – прилягання)

Схема 2

Подвійна залежність дуплексива поєднує зв'язки узгодження (з іменем) і керування або прилягання (з дієсловом):

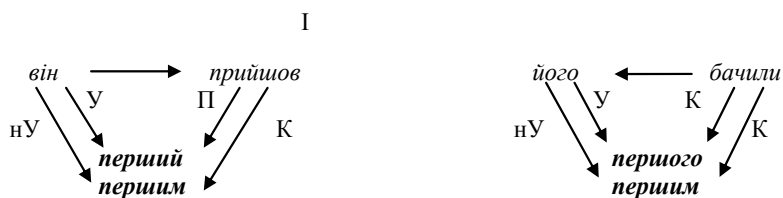

Схема 3

Так, подвійний зв'язок дуплексива прикметникового вираження є сумою зв'язків: 1) узгодження прикметника з іменником (неповного, якщо прикметник має форму орудного відмінка: узгодження відбувається тільки в роді та числі); 2) керування здійснюється дієсловом, коли залежний прикметник має форму непрямого відмінка; коли ж прикметник має форму називного відмінка, то зв'язок з дієсловом здійснюється без участі форм словозміни, тобто реалізується зв'язок прилягання.

Випадки подвійного зв'язку з неповним узгодженням (при вираженні залежного слова орудним відмінком) пояснюють тим, що форми словозміни залежного слова ніби роздвоюються у своїх функціях: слово однією частиною своїх граматичних категорій виражає залежність від одного слова, другою частиною – від другого [Чеснокова 1980 : 67].

Подвійний зв'язок, а отже, граматичні трійки виникли в результаті об'єднання (контамінації) двох реченнєвих структур в одну. Підметові трійки, у яких дуплексив стосується того самого предмета (у функції підмета), що й дієслово, утворилися з речень із тим самим суб'єктом: 1а) *Йшов я спраглий* = *Я йшов* + *Я спраглий* (*Я був спраглим*); 1б) *Малим я пішов до школи* = *Коли я був малим* + *я пішов до школи*. Додаткові трійки, у яких дуплексив стосується одного предмета (у функції додатка), а дієслово – іншого (у ролі підмета), походять від речень із різними суб'єктами: 2а) *Тато повів мене обстриженого до школи* = *Тато повів мене до школи* + *Я обстрижений* (*Я був обстриженим*); 2б) *Малим мене батьки віддали до школи* = *Коли я був малим* + *батьки віддали мене до школи*. У першому випадку трійка відома під назвою “односуб'єктна дуплексивна конструкція”, у другому – “двосуб'єктна дуплексивна конструкція” [Томусяк : 8].

Функція припідметових і придодаткових дуплексивів залежить від того, вступає дуплексив у відношення зі словом речення (причленний, прислівний компонент) чи з реченням у цілому (приреченневий, детермінантний компонент). Прислівні дуплексиви виконують функцію предикативну (припідметовий тип – 1а) і напівпредикативну означальну (придодатковий тип – 2а); приреченневі дуплексиви є обставинними членами речення (обидва типи – 1б, 2б).

Дуплексив предикативний. Це дуплексив підметової трійки, що займає позицію присудкового члена речення. Семантична віднесеність дуплексива і дієслова до того самого предмета-підмета, тісніший зв'язок дуплексива з дієсловом (дуплексив тяжіє до дієслова), семантику якого доповнює, указує на предикативну функцію дієслівно-дуплексивної цілісності, у якій дієслівний компонент виконує функцію вираження граматичного значення присудка, а дуплексивний – функцію вираження основної лексичної семантики. На рівні зв'язків форма припідметового дуплексива відображає подвійну залежність: *він + перший* та *прийшов + першим*; на рівні відношень між членами речення – віднесеність до предмета-підмета у єдності з дієсловом: *він + прийшов першим*. Пор.: “Компонент із потенціально-предикативним значенням у реченні ослаблює свій прислівний зв'язок із підметом <...> і семантично тяжить до присудка” [Плюц : 144].

Функція дуплексива підметової трійки – це функція призв'язкового компонента у структурі складеного іменного присудка, тобто предикативна функція. Разом із дієсловом дуплексив утворює двочлен – цілісну сполуку з доповнювальними (комплетивними) відношеннями. За типовою формою вираження – називним чи орудним відмінком – призв'язкові іменні компоненти ще називають називним предикативним (другим називним) та орудним предикативним. Напр.: *Ти мені приснився уночі **живий!*** (Ю. Яновський). *Антон служив **писарем** колись* (Г. Тютюнник). За частотним критерієм першість займає орудний предикативний (20 відсотків від усіх форм вираження); прийменниково-іменникові призв'язкові компоненти формуються прийменниками *без* (без + S_{gen}), *за* (за + S_{acc}), *під* (під + S_{acc}),

з (з + S_{ins}), у (в) (у + S_{loc}) [Томусяк : 7] (де gen – род. відм., асс – знах. відм., ins – ор. відм., loc – місц. відм.).

Зазвичай до призив'язкових дуплексивів відносять імена (прийменниково-іменні сполуки), які утворюють двочлен зі зв'язкою-дієсловом повнозначним, що протиставляють власне зв'язкам із абстрактною чи напіваабстрактною семантикою. На думку П. Леканта, у таких присудках одночасно виражаються дві ознаки – активна (дія) і пасивна (якість, стан) [Лекант : 38]. На смислову особливість призив'язкових імен указували О. Потебня та Ю. Шевельов. О. Потебня, порівнюючи присубстантивне означення (“*босая* (опред.) *девица* *вышла на мороз*”; “*девица, босая* (приложение), *вышла на мороз*”) з “атрибутом у присудку” (“*девица* *вышла босая* (атриб. в сказ.) *на мороз*”), останній схарактеризував як “ознаку, що виникає разом із дією чи за допомогою (посредством) неї” (пор.: означення позначає ознаки, “уже дані в означуваному раніше, ніж виникає дія”) [Потебня : 122]. Ю. Шевельов, розкриваючи суть зв'язку тяжіння, наголосив, що зі “сміслового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет у момент здійснення приписуваної йому присудком дії” [Курс : 15] (пор.: “Прикметник є <...> предикативний атрибут тільки тому, що ознака його уявляється виниклою в підметі одночасно з діяльністю цього останнього” [Потебня : 488–489]).

За семантикою (або типом діяльності підмета-суб'єкта) “повнозначні” зв'язки-дієслова у структурі складеного іменного присудка розподіляють на групи: 1) зі значенням руху (*ходитьи, тікати, рушати, їхати; іду схвильованийий, біг сам*); 2) зі значенням стану, зокрема: тимчасового перебування в стані або переходу з одного стану в інший (*встати, родитися, зупинитися, впасти; ріс здоровим, прокинувся свіжим*); 3) зі значенням діяльності, існування (*жити, працювати; служив за наймита*); 4) зі значенням мовлення (*сказати, промовити, доповідати, питати; заговорив першиим*) [Христіанінова : 38] (див. також [Томусяк : 8–9], де, окрім зазначених, ще виокремлені групи: зі значенням конкретної фізичної дії – *молотив сам*, зі значенням сприймання – *побачив перший*, зі значенням називання, ідентифікації – *зватися дочкою*).

І. Кучеренко пояснює здатність таких (“повнозначних”) дієслів виконувати функцію зв’язки особливістю їхньої семантики. За теорією рівневої семантики слів, розробленою ученим, “узагальненість значень цих дієслів набуває такого високого ступеня, що часто вони вважаються недостатніми виразити основний зміст присудка”; із узагальненістю семантики також пов’язана “відсутність логічного наголошення” дієслова в реченні. Рухомість реального значення дієслова від визначеного до узагальненого підтверджується конкретними прикладами речень (“конкретне вирішення цього питання, – стверджує Кучеренко, – справа синтаксису”), коли те саме дієслово виконує роль простого (самостійного) присудка (рівень визначеної семантики) або зв’язки у структурі складеного присудка (рівень узагальненої семантики) [Кучеренко : 322–328].

Подвійний характер зв’язку імені при повнозначному дієслові (попри неоднозначну кваліфікацію функції як імені, так і дієслова), сучасними дослідниками визнаний. Проте поза увагою лінгвістів залишається питання зв’язку імен при інших дієсловах, тобто при так званих власне зв’язках, які, як прийнято вважати, “беруть мінімальну участь у вираженні семантичного змісту” складеного іменного присудка (наприклад, *бути, стати, залишатися, лишатися, означати, становити, зоставатися, робитися*), а то й “позбавлені лексичного значення” (*бути*) [див.: Іваницька 1975 : 67]. Покликаючись на теорію рівневої семантики, можемо стверджувати, що “ці дієслова не позбавлені повністю конкретного значення, що видно передусім на випадках, коли вони виступають присудками в реченнях самостійно” [Кучеренко : 326], а отже, і семантично, і синтаксично не відрізняються від “повнозначних” дієслів. Це стосується і особливостей формального поєднання їх із іншими словами в реченні. Яка відмінність між зв’язками залежного імені в граматичних трійках, скажімо: *Брат був веселий / веселим* – та – *Брат прийшов веселий / веселим* чи: *Сестра стала лікарем* – та – *Сестра працювала лікарем*? Відповідь очевидна: у формально-граматичному плані – за зв’язками – призв’язкові іменні компоненти у структурі складеного іменного присудка – де дієслово-зв’язка

характеризується узагальненою семантикою – однотипні. Маємо такий самий подвійний підрядний зв'язок залежного імені зі словами опорної граматичної пари: з іншим іменем у функції підмета та дієсловом у функції зв'язки (*брат + веселий, був + веселим*).

Дуплексив напівпредикативний означальний. Це дуплексив додаткової трійки, що займає позицію другорядного означального напівпредикативного члена речення. Семантична віднесеність дуплексива і дієслова до різних предметів, тісніший зв'язок дуплексива з іменем (дуплексив тяжіє до імені), яке він означає і разом із яким як двочлен семантично співвідноситься з дієсловом, указує на специфічну означальну функцію дуплексива: це не просто ознака предмета-дodatка, а ознака, яка приписується цьому предмету в момент дії предмета-підмета, тобто напівпредикативна ознака.

На рівні зв'язків форма придодаткового дуплексива відображає подвійну залежність: *бачили + першим* та *його + першого*; на рівні відношень між членами речення – ознаку предмета-dodatка, сприйману як таку у віднесеності її до присудка разом із означуваним додатком: *бачили* + (*його + першого/першим*). Придодаткові дуплексиви переважно вживаються у знахідному чи родовому відмінках (звідси назва – другий знахідний чи родовий) та в орудному відмінку (орудний напівпредикативний) [Слинько 1990 : 9]. Напр.: *Маму застав зігнути над столом при вікні* (І. Вільде). *Освіта робить людину розумною* (В. Сухомлинський). За частотним критерієм орудний напівпредикативний переважає всі інші форми дуплексивів (60 відсотків); прийменниково-іменникові сполуки починаються прийменниками *без* (без + S_{gen}), *на* (на + S_{acc}), *за* (за + S_{acc}), *з* (з + S_{ins}), *у* (у + S_{loc}), *на* (на + S_{loc}) [Томусяк : 7].

Дуплексив обставинний часовий. Обидва типи дуплексивів – припідметовий та придодатковий – можуть характеризуватися виразною обставинно-часовою функцією. Напр.: *Парубком він навчався робити все...* (Марко Вовчок); *Мене вивезено звідти дитиною* (П. Загребельний).

Такі дуплексиви, називаючи часові параметри вираженої реченням події, семантично співвідносні з цілим реченням, як це властиво обставинним детермінантам: *Парубком* (= коли був па-

рубком) + він навчався робити все. Дитиною + мене вивезено звідти. Формально прив'язані до слова із предикативною функцією (за Є. Куриловичем, віднесеність слова до всього речення означає віднесеність до присудка, оскільки присудок виражає все речення [Курилович : 59]) та другого, іменного вираження, слова опорної граматичної пари.

Із детермінантним характером зв'язку, що відрізняє обставинний дуплексив від інших, прислівних, дуплексивів, очевидно, пов'язана ще одна його особливість – сталість відмінкової форми: темпоральний дуплексив завжди має форму орудного відмінка. Тут паралельні відмінки, як у більшості предикативних й означальних дуплексивів, неможливі. Темпоральний дуплексив характеризується і сталою лексичною семантикою: він виражається іменниками (субстантивованими прикметниками), що називають людину за певним етапом у її житті – чи то віковим, чи то за родом діяльності, чи то за сімейним станом тощо (*немовля, підліток, дівчина, хлопчина, молодиця, баба, дід, малий, молодий, старий, сімнадцятирічний, пастух, школяр, аспірант, неодружений* і под.).

Дослідники відмежовують обставини з подвійним зв'язком від інших членів – власне обставин часу та інших членів-дуплексивів, враховуючи семантичний критерій та спираючись на відмінність у структурній організації речень із цими компонентами, що дозволяє підтвердити дію принципу відповідності лексичного значення слова його синтаксичній функції [Арутюнова : 122]. Зокрема, спостереження засвідчують, що власне обставини часу як факультативні члени речення, характеризуючи будь-яку дію чи процес, можуть стояти при дієсловах різної семантики і виражатися іменниками, прислівниками чи прийменниковими конструкціями темпорального змісту. Темпоральний орудний відмінок, як і інші форми власне часової обставини, перебуваючи з дієсловом у “нетісному зв'язку”, виступає детермінантом предикативного ядра речення (*Виїхав з села раннім ранком*). Проте обставинна семантика орудного дуплексива має іншу якість: “це темпоральне значення об'єктивоване не в числотому (обставинному) вияві, а як ознака стану, що супроводжує

основну предикацію і є одночасно вираженням часу перебігу дії” [Плющ : 146]. Час, який детермінований ознакою стану людини, окреслений “життєвими етапами” її існування, зрозуміло, відображається іменниками з відповідною семантикою – “віку людини чи певної пори в її житті”. Інший характер (якість) відношень зумовлює й інший характер зв’язку орудного відмінка, що вступає в подвійну синтаксичну залежність (див. [Плющ : 145–147]).

Дослідження структур з дуплексивами показує, що пропозиції, співвіднесені з дуплексивним (вторинним) предикатом та дієслівним (первинним) предикатом, у модальній рамці речення “виступають як одне ціле, вони “нанижуються” на одну спільну модально-часову вісь” [Томусяк : 12]. Основні логіко-семантичні відношення, які пов’язують дві пропозиції, – це відношення одночасності. Проте, якщо часова одночасність структур із причленими дуплексивами (предикативним та означальним) спрогнозована часово-модальною семантикою дієслівного присудка, то для речень із детермінантними (обставинними) дуплексивами час дії передбачається часом перебування суб’єкта / об’єкта в певному їх стані. Пор.: *Він прийшов веселий* означає *У той самий час, що прийшов (коли прийшов), він був веселий* – та – *У той самий час, що був малий (коли був малим), він навчався в школі*; а не: **Він прийшов у той самий час, коли був веселим* – та – **У той самий час, коли навчався, був малим*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-грамматические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 283 с.
2. Вихованець І. Р. Синтаксичні зв’язки і семантико-синтаксичні відношення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і речення (синтаксичні категорії і зв’язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 29–45.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Дудик П. С. Синтаксис української мови: Підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 380 с.

6. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови: Синтаксис : Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

7. *Іваницька Н. Л.* Складений присудок як синтаксична структура / Н. Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59–84.

8. *Іваницька Н. Л.* Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 168 с.

9. *Кононенко В. І.* Подвійні синтаксичні зв'язки / В. І. Кононенко // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 11. – С. 31–42.

10. *Курилович Е.* Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

11. Курс сучасної української літературної мови. – Т. II: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Радянська шк., 1951. – 408 с.

12. *Кучеренко І. К.* Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / І. К. Кучеренко; І. М. Арібжанова, упорядкування. – Вид. друге, уточн. й доп. – Вінниця : Поділля – 2000, 2003. – 464 с.

13. *Лекант П. А.* Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высш. шк., 1974. – 158 с.

14. *Овсяннико-Куликовский Д. Н.* Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб., 1912. – 357 с.

15. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. Учпедгиз, 1933. – С. 225.

16. *Плющ М. Я.* Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці / М. Я. Плющ. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.

17. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.

18. *Слинько І. І.* Другорядні чи поширюючі члени речення? І. І. Слинько // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 3–11.

19. *Слинько І. І.* Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

20. *Смагленко Ф. П.* Про предикативне означення в українській мові / Ф. П. Смагленко // Українська мова в школі. – 1954. – № 1. – С. 20–24.

21. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

22. *Христіанінова Р. О.* Просте речення в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителя / Р. О. Христіанінова. – К. : Рад. школа, 1991. – 160 с.

23. *Чеснокова Л. Д.* Конструкция с предикативным определением и структура предложения в современном русском литературном языке. – Ч. I / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. пед. ин-та, 1972. – 136 с.

24. *Чеснокова Л. Д.* Связи слов в современном русском языке / Л. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1980. – 110 с.

25. *Шахматов А. А.* Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

26. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77–93.

27. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953) / Упорядкування Л. Белея, Л. Нуждак. – К. : Темпора, 2012. – 664 с.

Стаття надійшла до редакції 12.04.14

Ирина Арибжанова, канд. филол. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

Функции слов с двойственной подчинительной связью

Статья посвящена проблемным вопросам слов с двойственной зависимостью. Рассматривается понятие двойственной подчинительной связи, типы дуплексивов с учетом именных главных слов, функции в предложении (семантико-синтаксическими отношениями). Разделение дуплексивов на предикативный, определительный и обстоятельственный типы осуществлено с учетом специфики грамматических отношений и связей на уровне предложения.

Ключевые слова: грамматическая тройка, двойственная подчинительная связь, дуплексив, приподлежащий дуплексив, придополнительный дуплексив, дуплексив предикативный, дуплексив определительный, дуплексив обстоятельный, тяготение.

Iryna Aribzhanova, Ph D, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Functions of the Words with Double Hypotaxis

The article discusses the problem questions of the words with double hypotaxis (doublets): the notion of double hypotaxis, types of doublets in aspect of substantive main words, function in sentence (semantic-syntactic relations). The division of doublets into predicative, attributive was made with the counting of the particularity of the correlation of the grammatical relations and connection on the scale of the sentence structure.

Key words: grammatical three-word, double hypotaxis, doublet, pre-subject doublet, pre-objective doublet, doublet predicative, doublet attributive, doublet circumstance, gravitation.